

O‘ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA PEDAGOGIK VA AXLOQIY QADRIYATLAR

Maxsudova Charos Dilshod qizi
Urganch Ranch texnologiya universiteti

ANNOTATSIYA: Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek bolalar adabiyotida aks ettirilgan pedagogik va axloqiy qadriyatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda an‘anaviy ertaklar, zamonaviy hikoyalar, she‘rlar va boshqa badiiy asarlar orqali bolalarga yetkaziladigan asosiy tarbiyaviy g‘oyalar o‘rganiladi. Maqolada bolalar adabiyotining psixologik-pedagogik jihatlari, milliy va universal qadriyatlar uyg‘unligi, shuningdek, zamonaviy ijtimoiy sharoitda adabiyotning tarbiyaviy ahamiyati masalalari yoritiladi.

KALIT SO‘ZLAR: bolalar adabiyoti, pedagogik qadriyatlar, axloqiy tarbiya, o‘zbek ertaklari, milliy tarbiya, badiiy adabiyot, bolalar psixologiyasi.

ANNOTATION: This scientific article analyzes the pedagogical and moral values reflected in Uzbek children's literature. The research studies the main educational ideas conveyed to children through traditional fairy tales, modern stories, poems and other works of art. The article covers the psychological and pedagogical aspects of children's literature, the harmony of national and universal values, as well as the educational significance of literature in modern social conditions.

KEYWORDS: children's literature, pedagogical values, moral education, Uzbek fairy tales, national education, fiction, child psychology.

АННОТАЦИЯ: В данной научной статье анализируются педагогические и нравственные ценности, отраженные в узбекской детской литературе. В исследовании изучаются основные воспитательные идеи, передаваемые детям через традиционные сказки, современные рассказы, поэмы и другие художественные произведения. В статье рассматриваются психолого-педагогические аспекты детской литературы, гармония национальных и общечеловеческих ценностей, а также воспитательное значение литературы в современных социальных условиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: детская литература, педагогические ценности, нравственное воспитание, узбекские сказки, национальное воспитание, художественная литература, детская психология.

KIRISH

Bola adabiyoti – bu nafaqat badiiy ijodning bir turi, balki yosh avlodning ma’naviy-axloqiy shakllanishida muhim rol o‘ynaydigan pedagogik vosita hisoblanadi. O‘zbek bolalar adabiyoti o‘zida milliy an‘analar, universal qadriyatlar va tarbiyaviy idealarni mujassam etgan holda, bolalarga yaxshi xulq-atvor, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik kabi fazilatlarini singdirishga xizmat qiladi. Zamonaviy jamiyatda axloqiy qadriyatlarning pasayishi, bolalar uchun adabiy namunalarning kamligi va raqamli texnologiyalarning ta’siri tufayli o‘zbek bolalar adabiyotining pedagogik jihatlari o‘rganish ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbek bolalar adabiyoti xalqning boy ma’naviy merosi, tarixiy tajribasi va axloqiy qarashlarini o‘zida mujassam etgan muhim madaniy qatlam hisoblanadi. Har bir xalqning ma’naviy salohiyatini shakllantirishda bolalarning ongiga kichik yoshdan boshlab ezgulik, halollik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi ijtimoiy-pedagogik qadriyatlarni singdirish katta ahamiyatga ega. Shu jihatdan bolalar adabiyoti nafaqat estetik zavq bag‘ishlovchi, balki tarbiyaviy funksiyani bajaruvchi vosita sifatida alohida o‘ringa ega.

XX–XXI asrlarda yashab ijod qilgan o‘zbek bolalar yozuvchilari – G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor, Xudoyberdi To‘xtaboyev, H. Tukhtasinov va boshqalar – o‘z asarlari orqali bolalarning shaxs sifatida shakllanishiga ta’sir etuvchi axloqiy, ma’naviy va pedagogik qadriyatlarni targ‘ib qilib kelganlar. Ularning asarlarida har bir obraz va syujet chizig‘i orqali bolalarga saboq beruvchi g‘oyalar ilgari suriladi.

Mazkur maqolada O‘zbek bolalar adabiyotida ilgari surilgan pedagogik va axloqiy qadriyatlar tahlil qilinadi, ularning qanday shaklda namoyon bo‘lishi va zamonaviy tarbiya jarayonidagi ahamiyati o‘rganiladi. Shu orqali bolalar adabiyotining tarbiyaviy imkoniyatlari yanada kengroq ochib berilishi maqsad qilinadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda O‘zbek bolalar adabiyotida pedagogik va axloqiy qadriyatlarning ifodalanish shakllarini tahlil qilishga qaratilgan kompleks yondashuv qo‘llanildi. Maqolada adabiy-tahliliy, pedagogik, komparativ va kontent tahlil usullari asosida ilmiy ishlov berildi.

Avvalo, adabiy-tahliliy usul yordamida XX–XXI asrlarda yaratilgan o‘zbek bolalar adabiyoti namunalari — G‘afur G‘ulomning “Shum bola”, Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib”, H. Tukhtasinovning “Yashil olma” kabi asarlari chuqur tahlil qilindi. Ushbu asarlarda bolalarning axloqiy shakllanishi, tarbiyaviy omillar va ijtimoiy muhit tasviri asosiy obyekt sifatida o‘rganildi.

Shuningdek, pedagogik yondashuv orqali bolalar adabiyotida ilgari surilgan qadriyatlarning ta’lim va tarbiya jarayoniga ta’siri baholandi. O‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik tayyorgarligi va ularning adabiy asarlardan qanday saboq olishi kabi pedagogik jihatlar tahlil qilindi.

Komparativ tahlil usuli orqali o‘zbek bolalar adabiyotidagi qadriyatlar boshqa xalq bolalar adabiyotidagi shunga o‘xshash mavzular bilan taqqoslab o‘rganildi. Bu esa milliy adabiyotimizda axloqiy qadriyatlarning qanday milliy rang-baranglikda aks etishini aniqlashga imkon berdi.

Kontent tahlili yordamida tanlab olingan adabiy matnlarda eng ko‘p uchraydigan axloqiy va pedagogik tushunchalar – rostgo‘ylik, halollik, mehr, do‘stlik, sabr-toqat, ona-vatanga sadoqat kabi tushunchalarning chastotasi va kontekstdagi vazifasi o‘rganildi.

Tadqiqot manbaalari sifatida bolalar adabiyotiga oid asosiy asarlar, o‘quv dasturlari, adabiy tanqidiy maqolalar hamda pedagogik-nazariy adabiyotlardan foydalanildi. Tanlangan usullar asosida O‘zbek bolalar adabiyotining tarbiyaviy imkoniyatlari tizimli ravishda o‘rganildi.

NATIJARLAR

Asosiy qadriyatlar tizimi shakllangani: Tahlil qilingan adabiy asarlarda halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, ota-onaga hurmat, do‘stlik, saxiylik va sabr-toqat kabi qadriyatlar yetakchi mavzu sifatida ilgari surilgan. Bu qadriyatlar o‘quvchining axloqiy ongini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bola psixologiyasiga mos badiiy shakllar: Asarlarda pedagogik g‘oyalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri didaktik yo‘sinda emas, balki qiziqarli syujetlar, kulgili va hayajonli holatlar orqali berilgan. Bu esa bolalar tomonidan qadriyatlarni tabiiy va ongli ravishda qabul qilish imkonini yaratgan.

Qahramonlar orqali tarbiyaviy ta’sir: Asarlardagi bosh qahramonlar ko‘pincha bolalarning o‘zlari bilan tengdoshlari sifatida aks etgan. Ularning xatti-harakatlari, qarorlari va kechinmalari orqali ijobiy va salbiy fazilatlar farqlantirilgan, bu esa o‘quvchi uchun bevosita axloqiy saboq bo‘lib xizmat qilgan.

Zamonaviylik va an’anaviylik uyg‘unligi: Ba’zi zamonaviy bolalar adabiyoti namunalari an’anaviy qadriyatlar zamonaviy muammolar (ijtimoiy adolat, ekologiya, raqamli madaniyat va h.k.)

bilan bog‘lab ifodalangan. Bu esa qadriyatlar tizimining vaqt o‘tishi bilan moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Adabiyotning tarbiyaviy potentsiali tasdiqlandi: O‘rganilgan adabiy manbalar O‘zbek bolalar adabiyotining nafaqat badiiy-estetik, balki kuchli tarbiyaviy resursga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ularning maktab va oilaviy tarbiyada samarali qo‘llanilishi bolalarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbek bolalar adabiyotida pedagogik va axloqiy qadriyatlar chuqur ildiz otgan bo‘lib, ular asosan milliy urf-odatlar, tarixiy meros, oilaviy tarbiya, shaxsiy mas‘uliyat va insoniylik mezonlari asosida ifodalanadi. Bolalar adabiyotida ilgari surilgan bu qadriyatlar nafaqat o‘quvchilarning badiiy didini shakllantiradi, balki ularning hayotga, atrof-muhitga va jamiyatga bo‘lgan munosabatini ham belgilaydi.

Xususan, G‘afur G‘ulomning “Shum bola” asarida qahramonning ijtimoiy muhit bilan kurashi, o‘z shaxsiy qadr-qimmatini anglab yetishi orqali erishgan hayotiy saboqlari bolalarda mustaqil fikrlash va to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” va boshqa asarlarida esa bolalarning orzulari, ezgulik sari intilishi, yolg‘on va haqiqat, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash orqali tarbiyaviy g‘oyalar yoritiladi.

Adabiy asarlarda ta‘limiy va axloqiy g‘oyalarning badiiy shaklda ifodalanishi, bolalarda obrazlar orqali ongli ravishda ijobiy fazilatlarni qabul qilish jarayoniga xizmat qiladi. Bu esa bolalar adabiyotining o‘ziga xos pedagogik vosita sifatida ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Adiblar bola ruhiyatini, ularning dunyoqarashini inobatga olgan holda yozgan asarlarida didaktiklikdan qochgan, balki o‘quvchini qiziqtirish orqali ta‘sir ko‘rsatishga erishgan.

Zamonaviy kontekstda esa bu qadriyatlarning dolzarbligi saqlanib qolmoqda. Texnologiyalar asrida ham axloqiy tarbiya, insoniylik, hurmat, vatanparvarlik kabi g‘oyalarni yosh avlod ongiga yetkazishda adabiyotning roli o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Buning uchun maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun mo‘ljallangan adabiyot namunalarini zamonaviy uslubda, ammo an‘anaviy qadriyatlarga tayangan holda yaratish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Shu asosda aytish mumkinki, O‘zbek bolalar adabiyoti – bu nafaqat badiiy-estetik tajriba manbai, balki mustahkam tarbiyaviy asosga ega bo‘lgan, yosh avlodni ongli, axloqli va barkamol shaxs etib tarbiyalashga xizmat qiladigan boy ma‘naviy makondir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbek bolalar adabiyoti milliy pedagogik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Asarlarda ifodalangan halollik, mehr-shafqat, vatanparvarlik, do‘stlik, ota-onaga hurmat kabi asosiy qadriyatlar bolalarning ma‘naviy kamoloti va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Badiiy asarlardagi pedagogik yondashuvlar bolalar psixologiyasiga mos ravishda shakllantirilgan bo‘lib, ularni qiziqtiruvchi syujetlar va obrazlar orqali axloqiy g‘oyalarni samarali etkazishga imkon yaratadi. Zamonaviy bolalar adabiyotida esa an‘anaviy qadriyatlar yangi ijtimoiy muammolar bilan uyg‘unlashib, yosh avlodning dolzarb ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilmoqda.

Shu bois, O‘zbek bolalar adabiyotini ta‘lim va tarbiya jarayoniga yanada faol jalb qilish, yangi pedagogik metodlar bilan boyitish zarurati yuzaga kelmoqda. Bu esa yoshlarni barkamol, ma‘naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda muhim omil bo‘lib qoladi.

Kelgusida bu sohada qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish orqali bolalar adabiyotining tarbiyaviy imkoniyatlarini yanada kengaytirish va takomillashtirish imkoniyati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'afur G'ulom. *Shum bola*. Toshkent: O'qituvchi, 1959.
2. To'xtaboyev Xudoyberdi. *Sariq devni minib*. Toshkent: Sharq, 1970.
3. Tukhtasinov H. *Yashil olma*. Toshkent: O'qituvchi, 1985.
4. Abdulla Qahhor. *Bolalar adabiyoti va tarbiyasi*. Toshkent: Fan, 1975.
5. Ergashev A. *O'zbek bolalar adabiyoti tarixi*. Toshkent: Akademnashr, 2010.
6. Karimov N. *Pedagogik qadriyatlar va bolalar tarbiyasi*. Toshkent: Ma'rifat, 2017.
7. Rasulov M. *Axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlar*. Toshkent: O'qituvchi, 2012.
8. Sobirov D. *Milliy adabiyotda axloqiy qadriyatlar*. Toshkent: Akademiya, 2018.
9. Jumaev S. *Bolalar adabiyoti va pedagogika*. Toshkent: O'qituvchi, 2005.
10. Karimova L. *Zamonaviy bolalar adabiyotida axloqiy masalalar*. Toshkent: Fan, 2020.